

ЗАГАЛЬНООСВІТНЯ ШКОЛА

УДК 373.3.017:002

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2021.76-1.8>**О. О. Авраменко**кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри психології та педагогіки розвитку дитини
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини**Т. М. Дука**кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри психології та педагогіки розвитку дитини
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини**О. В. Рябошапка**кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри психології та педагогіки розвитку дитини
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини**Т. В. Журавко**викладач-стажист кафедри психології та педагогіки розвитку дитини
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

РОЛЬ КНИГИ У ФОРМУВАННІ ЧИТАЦЬКОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Статтю присвячено проблемі формування та розвитку читацької культури молодших школярів. Реформування змісту початкової освіти вимагає нових підходів до здійснення освітнього процесу, обертів набирає Нова українська школа, яка не обмежується лише наданням учням знань, умінь та навичок, а вимагає формування у них життєво необхідних компетентностей. Оновлення змісту освіти підкріплено відповідною законодавчою базою України.

Читацька культура представлена як інструмент виховання зростаючого покоління та широко застосовується на всіх освітніх рівнях. У мовно-літературній галузі здійснено низку психолого-педагогічних досліджень, які присвячені проблемам роботи з дитячою книжкою.

У статті подано визначення поняття «культура», яке розкрито у широкому та вузькому значеннях; представлено тлумачення ряду джерел. Читацька культура розуміється як складова частина загальної культури людини та визначається, згідно з О. Ісаєвою, як сукупність знань, умінь та почуттів читача, які дозволяють йому повноцінно та самостійно засвоювати художню літературу.

Компонентами читацької культури виступають: форма діяльності, культура особистості, потреба в читанні, сприйняття художнього тексту, оцінка художнього тексту, загальна начитаність, знання з літератури, вибір літератури, вміння письмового та усного опрацювання тексту, висловлення думок, естетичне почуття, художній смак, естетичний ідеал, читацькі інтереси.

Проблема формування читацької культури у Новій українській школі найбільше реалізується на уроках мовно-літературної галузі у процесі інтегрованого курсу «Навчання грамоти» (читання) шляхом щотижневої роботи з дитячою книжкою. Згідно з Державним стандартом початкової загальної освіти результатами такої роботи є інтерес і любов дітей до книги та читання, здатність сприймати та оцінювати текстову інформацію, цікавитися книгами, обирати літературу для читання.

Передумовами формування читацької культури у дітей молодшого шкільного віку є позитивний приклад її найближчого оточення. Важливим чинником є і здатність дитини до читання, сприймання, аналізу та обговорення прочитаного тексту.

З'ясовано, що основним засобом для формування у дітей читацької культури виступає книга, яка приваблює своїх читачів естетичним оформленням та яскравими ілюстраціями.

Ключові слова: читацька культура, книга, молодший шкільний вік, Нова українська школа, мовно-літературна галузь, культура.

Постановка проблеми. Проблема формування та розвитку читацької культури зростаючого покоління в умовах науково-технічного прогресу

є досить актуальною та потребує детального дослідження. Ще більшої значимості вона набуває в умовах реформування змісту освіти:

імплементатії Закону України «Про освіту», реалізації Концепції «Нова українська школа», упровадження Державного стандарту початкової загальної освіти, створення та затвердженні нового Базового компоненту дошкільної освіти. Модернізація змісту освіти орієнтована не лише на оновлення навчальних програм, що визначають та регулюють освітній процес, але й на зміну форм і методів навчання, збільшення викладацького інструментарію, мотивацію та активізацію діяльності дітей, формування в них життєво необхідних компетентностей.

Говорячи про читацьку культуру, варто зважати на неї як інструмент здійснення виховання зростаючого покоління. Зважаючи на розповсюдженість цифрових технологій та захоплення ними дітей, розвиток читацької культури набуває все більшого сенсу. Наразі постає актуальною позиція Нової української школи у формуванні та розвитку у дітей любові до читання як процесу та розвитку читацької культури загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У мовно-літературній галузі здійснено чималу кількість психолого-педагогічних досліджень, які присвячені проблемам роботи з дитячою книжкою: специфіці сприймання літературних творів (Т. Алієва, Л. Виготський, О. Запорожець, В. Кудрявцев, Г. Люблінська, О. Мелік-Пашаєв, Т. Репіна); удосконаленню методики роботи з книгою (М. Алексєєва, А. Виноградова, М. Коніна, Н. Карпінська, Л. Панкратова, О. Ушакова); формуванню художньо-мовленнєвої діяльності дітей (А. Богуш, Н. Гавриш, Л. Гурович, Л. Таллер, С. Чемортан). Аналіз досліджень свідчать про значення книги у пізнавальному та виховному аспекті у формуванні та розвитку особистості зростаючого покоління. Так, роль книги в естетичному вихованні дітей досліджували В. Алексєєва, К. Бабенко, Д. Джурабаєва, І. Куличева, Л. Терещенко, Г. Савостіна та ін.; значення книги у здійсненні морального виховання юного покоління розглядали С. Варнаков, А. Коряка, Д. Здапарова; вплив книги на формування патріотичних почуттів вивчали С. Вінникова, А. Михайленко, Є. Райхліна; на виховання почуття гумору вказувала С. Курінна; виховання ціннісного ставлення до книги досліджували В. Абраменкова, Л. Варяниця, Н. Гавриш, М. Іконнікова, І. Кон, О. Кононко, В. Кудрявцев та ін.

Мета статті. Актуальність проблеми формування читацької культури та роль книги у її розвитку зумовлюють мету означеної статті: визначення ролі книги у формуванні читацької культури молодших школярів.

Виклад основного матеріалу. Реформування освіти на усіх її рівнях спрямовані на формування гармонійної всебічно розвиненої особистості нового покоління. Зокрема, Концепція «Нова українська школа» вбачає модель випускника таким

чином: інноватор, особистість, патріот [1]. А отже, людина, яка здатна буде самовдосконалюватися протягом усього власного життя: навчатися, розвиватися, змінюватися відповідно до вимог часу. За таких умов читацька культура постає як обов'язковий чинник розвитку людини, зокрема духовного та інтелектуального. Проте серед сучасного зростаючого покоління цінність книги значно знижена. Втрачено прагнення колекціонувати книги, збирати їх. Про знаходження ціннісних фоліантів можна говорити лише в рамках колекцій тих людей, які безпосередньо цим професійно займаються. Означені аспекти підкреслюють актуальність читацької культури з наймолодшого віку та провідну роль у ній книги.

Дефініція «культура» розглядалися багатьма дослідниками у різних співвідношеннях та ракурсах, оскільки є поняттям багатограним та відображає різноманітні аспекти людського буття. Так, із філософської точки зору культура – догляд, поліпшення, ушляхетнювання тілесно-душевно-духовних сил, схильностей і здібностей людини, а отже – і ступінь їх розвитку» [2].

Первинний історичний смисл поняття «культура» пов'язаний із протиставленням «освоєного» того, що є природним (диким), доки не «культивованим». Відповідно і стосовно людини – це зростання, удосконалення, формування образу, «другої природи» людини [3].

Поняття «культура» в широкому сенсі визначається як «сукупність практичних, матеріальних, духовних надбань, що відображають історично досягнутий рівень розвитку суспільства і людини та втілюються в результатах продуктів її діяльності» [4, с. 454]. У вужчому розумінні – це «сфера духовного життя суспільства, що охоплює насамперед систему виховання, освіту, духовну творчість (особливо мистецьку), а також установи і організації, що забезпечують їх функціонування» [4, с. 454]. Водночас під «культурою» розуміють «рівень освіченості, вихованості людей, а також рівень оволодіння певною галуззю знань або діяльністю (культура виробництва, праці, мови, побуту тощо)» [4, с. 454].

Здійснене дослідження категорії «культура» резюмовано в таблиці 1.

Читацька культура виступає складовою частиною загальної культури людини, яка здатна самостійно обирати цікаву для неї літературу, повноцінно сприймати прочитане. За твердженням О. Ісаєвої, «читацька культура – це сукупність знань, умінь та почуттів читача, які дозволяють йому повноцінно та самостійно засвоювати художню літературу» [5].

Водночас читацька культура у своєму складі містить теж ряд компонентів: форму діяльності, культуру особистості, потребу в читанні, сприйняття художнього тексту, оцінку художнього тексту, загальну начитаність, знання з літератури,

Таблиця 1

Сутність поняття «культура»

Автор/джерело	Зміст поняття
I. Кант	спосіб реалізації природних задатків людини
Український Радянський Енциклопедичний Словник	в широкому сенсі визначається як сукупність практичних, матеріальних, духовних надбань, що відображають історично досягнутий рівень розвитку суспільства і людини та втілюються в результатах продуктів її діяльності
Український Радянський Енциклопедичний Словник	у вузькому розумінні – це сфера духовного життя суспільства, що охоплює насамперед систему виховання, освіти, духовну творчість (особливо мистецьку), а також установи і організації, що забезпечують їх функціонування
Український Радянський Енциклопедичний Словник	рівень освіченості, вихованості людей, а також рівень оволодіння певною галуззю знань або діяльністю (культура виробництва, праці, мови, побуту тощо)
Філософський енциклопедичний словник	специфічний спосіб організації і розвитку людської життєдіяльності, матеріалізований у результатах матеріальної і духовної праці, у системі соціальних норм і установ, у духовних цінностях, у сукупності ставлень людей до природи, до інших людей і до самих себе
В. Андрущенко, С. Анісімов, В. Василенко, В. Кремень, О. Кудін, А. Лазарук, В. Межуєв, І. Надольний, Л. Сохань, В. Шинкарук та ін.	сфера становлення, розвитку та соціалізації людини
Т. Кузнєцова	універсальний спосіб людського буття
Е. Тейлор	сукупність особливостей, властивих людині, її «друга природа»
Ю. Романов	продукт історичного розвитку й успадкування соціального досвіду
К. Роджерс, А. Швейцер та ін.	основа гармонізації відносин між людьми на засадах цінностей та ідеалів
В. Давидович, Є. Соколов та ін.	результат розвитку індивіда, що виявляється в його поведінці та діяльності
В. Арнольдов, Р. Барт, В. Сагатовський та ін.	спосіб здійснення людської діяльності і реалізації людських потреб, способу життя
А. Алексєєв, Г. Васильєв та ін.	складна система програм поведінки, своєрідний сценарій спілкування і діяльності

вибір літератури, вміння письмового та усного опрацювання тексту, висловлення думок, естетичне почуття, художній смак, естетичний ідеал, читацькі інтереси.

В умовах істотного зниження інтересу учнів до читання важливого значення у змісті інтегрованого курсу «Навчання грамоти» (читання) набуває робота з дитячою книжкою, яку рекомендується проводити щотижня. Відповідно до чинного Стандарту початкової загальної освіти ключовими результатами такої роботи є «розвиток у дітей інтересу, любові до читання, вмінь сприймати перетворювати, оцінювати текстову інформацію у процесі усної взаємодії, умінь за допомогою дорослих обирати дитячі книжки, пояснювати свій вибір, розвиток прогностичних умінь орієнтовно визначати за обкладинкою, заголовком та ілюстраціями, про що йтиметься в дитячій книжці тощо» [6].

Першим кроком до зацікавлення та вибору твору виступає книга, її зовнішній вигляд, естетичне оздоблення. Тому важливим аспектом для формування дитячого інтересу до книги виступають її ілюстрації. На такій особливості книги наголошували науковці різних часів та країн.

Здавна стародавні фоліанти були оздоблені шкіряною обкладинкою із золотим тисненням. Текст оздоблювався він'єтками, рамками з орнаменту. Але як таких ілюстрацій у книгах не було.

На думку літературного критика В. Белінського, дитина ладна прочитати будь-який твір, аби він розтлумачив їй зміст цікавої картинки.

Характерною особливістю дитячих книг є те, що вони здатні вирішувати одночасно низку педагогічних завдань. Дослідження А. Богуш, Н. Гавриш, Т. Котик дають змогу виокремити такі функції дитячої книги, як: виховна, розважальна, історична, культурноосвітня, естетична, національно-духовна, інформаційно-освітня [8, с. 58–59].

Слід зазначити, що визначальними чинниками розвитку у першокласників позитивних мотивів до читання на уроках роботи з дитячою книжкою є цікаві форми їх організації і проведення, а також добір відповідного змісту навчального матеріалу, який забезпечить його новизну, емоційність, розвиток читацьких інтересів. Дуже важливо на кожному занятті щоразу працювати з невеликою за обсягом новою ілюстрованою книжкою, у якій дитині буде легко орієнтуватися, а сам процес ознайомлення з нею викличе позитивні емоції, зацікавлення, радість спілкування [6].

У структурі уроків/занять виокремлюються етапи безпосередньої практичної роботи з дитячою книжкою: її розглядання до сприймання тексту з метою прогнозування орієнтованого змісту і після його первинного сприймання, коли проводиться колективне обговорювання прочитаного (прослуханого), обмін враженнями з опорою на ілюстрації, текстовий матеріал, а також візуалізація сприйнятого (ілюстрування, театралізація тощо) [6].

В основі формування та розвитку читацької культури лежить позитивний приклад найближ-

чого оточення дитини (батьки, педагоги, друзі, однокласники, рідні та інші) та виховання активного учня-читача [7].

Підґрунтям розвитку у дітей молодшого шкільного віку читацької культури виступають: читання, сприймання, аналіз прочитаного. Важливо також не лише вдумливо прочитати художній твір, але й переказати його, обговорити його зміст.

Реалізувати виховну мету доцільно шляхом інтегрованого впливу прочитаної книги на емоційно-почуттєвий світ дитини. Варто, аби такий досвід був перенесений у повсякдення дитини. Розважальна функція здійснюється цікавими, переважно гумористичними дитячими творами. Стародавні перекази, героїчні оповідання, казки реалізують історичну функцію. Опис традицій, обрядів, культури побуту рідного народу здійснює культурологічну функцію. Естетична функція найперше реалізовується тоді, коли книгу беруть до рук, у привабливому її оздобленні й ілюстраціях. Почуття прекрасного формується і під впливом творів, зокрема поетичного характеру. У фольклорі відтворюється національний досвід народу, а отже, реалізується національно-духовна функція. Передача та отримання інформації шляхом прочитання книги забезпечує інформаційно-освітню функцію виховання зростаючого покоління.

Проте основне завдання книги полягає в застосуванні її, перш за все, з метою навчання грамоти та формування в дитини читацької культури.

Використання книги для навчання дітей грамоти виявляємо ще у добу Київської Русі. Варто зазначити, що перша рукописна та перша друквана книги були призначені для навчання дітей грамоти. Означений період характеризується пануванням культури книги, які на той час були досить коштовними, оскільки люди, що володіли грамотою, користувалися неабиякою повагою.

Означені функції актуальні і в наш час, адже книга залишається одним із перших засобів навчання грамоти, представлена у букварях та абетках, перших читанках для дітей. Щодо дошкільного віку, то тут книга виступає засобом знайомства дітей із буквою, як знаком для позначення звуку та, що найголовніше, необхідною умовою введення дітей у читацьке середовище та формування у зростаючого покоління читацької культури. Формуванню та розвитку читацької культури сприяє і розмаїття літератури, що представлена на книжковому ринку: абетки, музичні книжки, книжки-зошити, книжки-ігри тощо.

Нині така чимала кількість книжкової продукції, в першу чергу, забезпечує навчання дітей грамоти. Проте чимало уваги приділяється підвищенню читацького інтересу (М. Вашуленко, Л. Кузьміна, С. Прибилик, О. Хорошковська), читацьких умінь (В. Джебелей, І. Лапшина, Н. Молдавська,

Т. Федорова) тощо. Сталі форми роботи, спрямовані на вироблення читацької техніки, на жаль, не мотивують маленького читача до читання. Саме тому варто формувати читацьку культуру з моменту, коли дитина оволодіває елементарними читацькими навичками. Така робота сформує позитивне ставлення дитини до книги, викликати бажання опанувати текстом, зрозуміти прочитане тощо.

Але слід зазначити, що знайомство із книгою в дитини відбувається майже з народження, а тому важливо, аби книга викликала в малечі позитивні емоції.

Окрім того, книга досить довгий час була безпосереднім засобом формування навичок самоосвіти (Т. Патрик), інформаційної культури (О. Харчевникова), розвитку здатності до дослідної діяльності (О. Кучерявий, М. Поддьяков), формування картини світу (Н. Тесля, Л. Фесюкова); виховання ціннісного ставлення до здоров'я (О. Жукова), до світу загалом (Є. Дворникова).

Розвитку читацької культури, інтересу до книги, на думку Н. Гавриш, сприятиме активне сприймання сюжету твору, його емоційне переживання, прояв емпатії до героїв та подій, про які йдеться у творі [10].

Проте сучасна стрімка інформатизація, яка нині перетворюється на головну рушійну силу соціального розвитку, почала витіснити книгу на другий план, оскільки створює умови швидкого поширення інформації та незначних часових затрат. Тому педагоги та видавці, які слідкують за сучасними змінами та тенденціями розвитку «нового» покоління, враховують їхні особливості, захоплення та пріоритети. Як наслідок розробляється та впроваджується новий формат книг, які «оживають» за допомогою електронних гаджетів та технологій і таким чином, захоплюють дітей та відновлюють їхню зацікавленість книгами. Такий підхід є своєчасним та необхідним у сучасних умовах, що позитивно відображається на формуванні читацької культури зростаючого покоління. Адже книга була, є і повинна бути своєрідним культурним містком між поколіннями.

Тому в межах окресленої теми надзвичайно цінними є рекомендації К. Ушинського щодо добору творів для дітей: варто зважати на вік, доступність змісту, високий рівень художності, близькість дитячим інтересам тощо. Також увагу приділяти методиці роботи над художнім твором: особливостям побудови бесіди за прочитаним твором з метою розуміння змісту прочитаного, красі літературного слова, освоєнню соціально-моральних правил [9].

Висновки і пропозиції. Отже, зважаючи на вищезазначене, читацька культура виступає необхідною складовою частиною загальної культури особистості та дає змогу здійснювати її

(особистості) духовний та інтелектуальний розвиток. Структурні компоненти читацької культури дитини молодшого шкільного віку взаємопов'язані із читацькою активністю, читацькими навичками, особистісними інтересами у виборі літературі, здатністю аналізувати прочитане, критично оцінювати події та вчинки героїв, наявністю потреби самостійного читання.

Важливим чинником у формуванні та розвитку читацької культури у молодших школярів виступає книга з її ілюстраціями, привабливим естетичним виглядом та цікавим змістом.

Список використаної літератури:

1. Концепція «Нова українська школа» / Міністерство освіти і науки України. 2016. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення: 04.04.2021).
2. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії імені Г. С. Сковороди. Київ : Абрис, 2002. VI, 742 с.
3. Рояк А.А. Психологический конфликт и особенности индивидуального развития личности ребенка. Москва, 1988. 120 с.
4. Український Радянський Енциклопедичний Словник : [В 3-х т.] / редкол.: А.В. Кудрицький (відп.ред.) та ін. [2-ге вид.]. Київ : Голов. ред. УРЕ. 1987. 735 с.
5. Ісаєва О.О. Про основні парадигми шкільної літературної. *Всесвітня література в середніх навчальних закладах України*. 2011. № 1. С. 2–4.
6. Початкова освіта : Методичні рекомендації щодо використання в освітньому процесі Типової освітньої програми для 1 класів закладів загальної середньої освіти; типова освітня програма для закладів загальної середньої освіти (колективу авторів під керівництвом О.Я. Савченко); методичні коментарі провідних науковців Інституту педагогіки НАПН України щодо впровадження ідей Нової української школи в початковій освіті; орієнтири для календарно-тематичного планування (1 клас НУШ). Київ : УОВЦ «Оріон», 2018. 160 с.
7. Блюмкін В.А. Мир моральных ценностей. Москва : Знание, 1981. 64 с.
8. Богуш А. Методика організації художньо-мовленнєвої діяльності у дошкільних навчальних закладах : підруч. для студ. вищих навч. закл. фак. дошк. освіти. Київ : Вид. дім «Слово», 2006. 304 с.
9. Ушинський К.Д. Родное слово : Кн. для детей и родителей. Москва : Лествица, 2003. 494 с.
10. Гавриш Н. Про ефективне використання художнього слова в освітньому процесі дошкільного закладу. *Освіта Донбасу*. 2011. № 1(144). С. 35–41.

Avramenko O., Duka T., Ryaboshapka O., Zhuravko T. The role of the book in the formation of the reading culture of junior schoolchildren

The article is devoted to the problem of formation and development of reading culture of junior schoolchildren. Reforming the content of primary education requires new approaches to the educational process, the New Ukrainian School is gaining momentum, which is not limited to providing students with knowledge, skills and abilities, but requires the formation of their competencies. Updating the content of education is supported by the legal framework of Ukraine.

Reading culture is presented as a tool for educating young people and is widely used at all educational levels. In the linguistic and literary field, a considerable amount of psychological and pedagogical research has been carried out, which is devoted to the problems of working with children's books.

The article presents the definition of culture, which is disclosed in broad and narrow meanings, presents an interpretation of a number of sources. Reading culture is understood as a component of the general culture of man and is defined, according to O. Isayeva, as a set of knowledge, skills and feelings of the reader, which allow him to fully and independently master fiction.

Components of reading culture are: form of activity, culture of personality, need for reading, perception of literary text, evaluation of literary text, general literacy, knowledge of literature, choice of literature, ability to write and oral text processing, expression, aesthetic sense, artistic taste, aesthetic ideal, reader interests.

The problem of forming a reading culture in the New Ukrainian School is mostly realized in the lessons of the language and literature industry in the process of an integrated course Literacy (reading) through weekly work with children's books. According to the State Standard of Primary General Education, the results of such work are children's interest and love for books and reading, the ability to perceive and evaluate textual information, to be interested in books, to choose literature to read.

Prerequisites for the formation of reading culture in children of primary school age are a positive example of its immediate environment. An important factor is the child's ability to read, perceive, analyze and discuss the text read.

It was found that the main means for the formation of children's reading culture is a book that attracts its readers with bright, aesthetic design and illustrations.

Key words: reading culture, book, primary school age, New Ukrainian school, language and literature branch, culture.